

“Öteki” üzerinden **Ş. Tufan BUZPINAR**

hesaplaşma:

Celâl Nuri ve

Abdullah Cevdet’in

Avrupa tartışmaları

hakkında bir

değerlendirme*

Giriş

Müslüman Türklerin Avrupalılarla kalıcı ilişkilerinin tarihi, 11. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Anadolu’ya yerleşmeye başlamalarından kısa bir süre sonra meydana gelen Haçlı Seferlerine kadar gider. Türkler açısından beklenmedik bir şekilde

savaşla başlayan ilişkiler, tarihi gelişim seyri içerisinde karşılıklı olarak kimlik oluşturma sürecinin de bir parçası olmuş görünmektedir. Avrupalı kendi kimliğini inşa sürecinde “öteki” olarak Anadolu’da Hıristiyanlığı zayıflatan unsur olan Türk’ü görmeye başlarken, Türkler de Anadolu’da yurt edinme kararlılıklarına karşı en önemli tehditlerden birinin Avrupalılar tarafından oluşturulduğunu kavramakta gecikmeyecekti. Anadolu Selçuklu Devleti döneminde başlayan bu süreç, onun yıkılış döneminde ortaya çıkan ve kuruluş dinamikleri hâlâ tartışmalı olan Osmanlı Devleti’yle hız kazanarak devam edecekti. Osmanlıların XIV. yüzyılın ikinci yarısında Avrupa kıtasında siyasi hâkimiyet kurmaya başlaması, Avrupalıların Türkleri “öteki” olarak görmeye isabet ettiğini teyit eder nitelikteydi. Bundan sonra Avrupa’nın birleşik ordularını zaman zaman Türklere karşı harekete geçecek, ancak istediklerini elde edemeden geri döneceklerdi. Avrupalının kimliğinde en önemli izlerden biri şüphesiz Konstantinopolis’in 1453’te Türkler tarafından

151

DİVÂN İlmî Araştırmalar
sy. 19 (2005/2), s. 151-176

* Makalenin ilk müsveddesini okuyarak çok değerli katkılarda bulunan Beşir Ayvazoğlu, Mehmet İpşirli, İsmail Kara ve Erdoğan Keskinlikçi’ye gönülden müteşekkirim. Ayrıca, yapıcı eleştirilerinden dolayı hakemlere de şükran borcunu belirtmek isterim.

fethedilmesiydi. Dahası, Kanunî Sultan Süleyman döneminde (1520-1566), Viyana kapılarının zorlanması ve Macaristan'ın önemli bir kısmını ele geçiren Türklerin artık Avrupa'nın iç siyasetine karışacak noktaya gelmeleri Avrupalıların kültüründe iz bırakacak gelişmelerdi.¹

17. yüzyılın ilk yıllarına kadar Avrupalıyı kendine denk görmeyen Türklerin kimliği ilk önemli hasarlardan birini 1606 Zitva Torok antlaşmasıyla gördü. İlk defa bir Osmanlı padişahı kendisinin bir Avrupa kralına denk olduğunu kabul ediyordu. Bu süreç bir asır sonra Avrupalının üstünlüğünü kabulle sonuçlanmış ve bu defa Türkler “öteki” olarak gördüğü Avrupalıya karşı savunma karakterli kimliğini şekillendirmeye başlamıştı. Ne tesadüftür ki I. Ahmet’le (1603-1617) gelen denklığı kabul, III. Ahmet’le (1703-1730) üstünlüğü kabule dönüşecek, önce kaçınılmaz “kötü” olarak algılanan Avrupa, bir kesimin gözünde giderek vazgeçilmez “iyi” konumuna gelecekti. Bu bakış açısına sahip olanların sayısı ve gücü 19. yüzyılda ciddi artış gösterdi. Neredeyse artık Avrupa kaynaklı olmayan reform düşünülemez olmuştu. Osmanlı toplumunun eğitilmiş gençlerinin bir kısmına göre Doğu “viranelerin”, Avrupa ise “kâşanelerin” mekânıydı.

Cemil Meriç’in biraz da abartılı olarak “tarihini tanıyan” bir “allâme”² olarak zikrettiği Celâl Nuri (1882-1938) böyle bir zihinsel arka planla yetişiyordu.³ Kendisinin aile ortamı ve eğitim gördüğü okullar

1 Avrupa’da Türk imajı konusunda son yıllarda önemli çalışmalar yapılmıştır. Burada sadece birkaç örnek zikredilecektir. Alexandrine N. St. Clair, *The Image of the Turk in Europe*, New York 1973; I. Uluslararası Seyahatnamelerde Türk ve Batı İmajı Sempozyumu Belgeleri, Eskişehir 1987; Margret Spohn, *Her Şey Türk İşi: Almanların Türkler Hakkında 500 Yıllık (Ön) Yargıları* (Çev. Leyla Serdaroğlu), İstanbul 1996; Daniel Goffman, *The Ottoman Empire and Early Modern Europe*, Cambridge 2002; Giovanni Ricci, *Türk Saplantısı: Yeniçağ Avrupa’sında Korku, Nefret ve Sergi*, (Çev. Kemal Atakay), İstanbul 2005; *Dünyada Türk İmgesi* (Haz. Özlem Kumru- lar), İstanbul 2005, adlı eserde yer alan A. Servantie, “Batılıların Gözünde Türk İmajının Geçirdiği Değişimler”, (s. 27-85) ile F. F. Lanza, “Habsburg Osmanlı Rekabeti Bağlamında 16. Yüzyılda İspanya’da Türk İmajı” (s. 87-107) adlı makaleler de konu açısından önemli veriler içermektedir.

2 Cemil Meriç, “Celâl Nuri’nin Türk İnkılabı-1”, *Tarih ve Toplum*, sy. 9 (1984), 198.

3 Celâl Nuri’nin düşünce çizgisini ortaya koyan bir eser henüz mevcut değildir. Doğum tarihi üzerinde bile ittifak sağlanamamıştır. İslam’a bakışı ile ilgili olarak bkz. Ahmet İshak Demir, *Cumhuriyet Dönemi Aydınlarının İslam’a Bakışı*, İstanbul 2004. Kısa biyografik bilgiler için bkz. *Neval-i Mil- li*, Birinci sene, Dersaadet 1330, s. 32-35; Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul 1979, s. 392-401; Recep Duyamaz, Celâl Nuri İleri ve Âti Gazetesi, Doktora Tezi, M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1991, s. 4-15; Celâl Nuri İleri, *Dil ve Edebiyat Yazıları*, (Haz. Recep Duyamaz), İstanbul 1995, s. 11-39; Necmi Uyanık, “Batıcı Bir Aydın Olarak

(Galatasaray Lisesi ve Mekteb-i Hukuk) da onun Avrupa'ya ilgisini besleyecek yapıdaydı. Ona göre, doğunun en güçlü devleti istibdatla yönetilmekte ve giderek iflah olmaz hâle düşer olmakta iken buna Batı kaynaklı çözüm aranmasından daha tabii ne olabilirdi? Celâl Nuri böyle bir ortamda "Garbıcı" diye bilinen yazarlarla birlikte hareket etmeye başladı. Grubun lideri olarak sunulan Doktor Abdullah Cevdet (1869-1932)⁴ onun en iyi arkadaşlarından biri, dergisi *İctihad* da sık sık yazı yayınladığı dergi oldu. Ancak 1910'larda yaşanan ve bazı kesimlerce Avrupa kaynaklı olduğu düşünülen gelişmeler Osmanlı'nın son dönem "aydınları" üzerinde çok etkili olmuştur. Özellikle 1912-1913 Balkan savaşlarında kaybedilen topraklardan sonra Balkan devletlerini desteklediği düşünülen Avrupa'ya karşı nasıl bir tavır takınılacağı sorusu Osmanlı matbuatında ilginç tartışmalara yol açtı. Bu tür tartışmaların en hararetlilerinden biri de "Garbıcı" hareketin iki önemli ismi Celâl Nuri [İleri] ile Doktor Abdullah Cevdet arasında gerçekleşti. Celâl Nuri'nin *İctihad* mecmuasında yayımladığı "Şîme-i Husûmet" makalesindeki Avrupa aleyhtarı görüşlere karşı Abdullah Cevdet'in aynı mecmuada "Şîme-i Muhabbet" başlığıyla yayımladığı makalede savunduğu kayıtsız şartsız Avrupa taraftarlığı eksenindeki fikirler son dönem Türk düşüncesinde konunun nasıl ele alındığına dair ilgi çekici ipuçları taşımaktadır.

Bu yazı, II. Meşrutiyet Dönemi ve Cumhuriyetin ilk yıllarında etkili olmuş, fikirleri hâlâ tartışılan iki önemli yazarın Avrupa merkezli tartışmalarını ana hatlarıyla ortaya koymayı amaçlamaktadır. Modern dönem Türk düşüncesinin ve son asırların kesintisiz tartışma konularından biri şüphesiz Avrupa'ya karşı takınılacak tavrın ne olacağı sorusu etrafında odaklanmıştır. Makalede aktarılan fikirlerin Batıcı bir grubun önde gelen iki şahsiyetine ait olduğu unutulmamalıdır. Avrupa meselesinin böyle bir grubun önde gelen iki üyesininin etrafında yeni bir kutuplaşmayı doğuracak kadar ciddi etki yaptığı görülecektir. Burada, hâlâ gündemde olan konunun, son dönem Türk düşünce tarihindeki serüveninden bir kesit sunulacaktır.

Şîme-i Husûmet'e Doğru

Celâl Nuri, *İctihad* mecmuasının 1911'de İstanbul'da yayımlanmaya başlamasından yaklaşık yedi ay sonra derginin yazar heyetine katıl-

Celâl Nuri İleri ve Yenileşme Sürecinde Fikir Hareketlerine Bakışı", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 15 (Bahar 2004), s. 231-246.
4 M. Şükrü Hanioglu, *Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi*, İstanbul 1981; a.mlf., "Abdullah Cevdet", *DİA*, I, 90-93.

miş ve “Şîme-i Husûmet” yazısının yayımlandığı Ocak 1914’e kadar önemli ve düzenli yazarlarından biri olarak katkıda bulunmuştur. Gazetecilik hayatına başladığı ve yönetiminde yer aldığı *Currier d’Orient* ve onun devamı olan *Le Jeune Turc*⁵ gazetelerinden sonra yazılarını çoğunlukla *İctihad*’da yayımlamaya başlamıştı. Abdullah Cevdet, Cenab Şahabeddin ve Süleyman Nazif gibi dönemin bilinen yazarları arasında yerini almış ve fikrî anlamda birbirlerini kuvvetle destekleyen bir ilişki ağı kurulmuştu.⁶ Dergide zaman zaman Celâl Nuri hakkında medhiyeler de yayımlanmaktaydı. Garbcılar diye bilinen grubun üç önemli isminden biri olan Kılıçzâde Hakkı’nın kaleme aldığı, sonradan grubun manifestosu gibi algılanan ve Cumhuriyet döneminde büyük ölçüde uygulamaya konulan “Pek Uyanık Bir Uyku” adıyla yayımlanan Batılılaşma planı Celâl Nuri’ye ithaf edilmişti.⁷

Celâl Nuri *İctihad*’daki ilk yazısından itibaren Avrupa’ya eleştirel bakış açısını yansıtan yazılar yazıyordu. “İslâm’da Vücûb-ı Teceddüd” adlı ilk yazısının giriş bölümünü Avrupa’nın gelişmişliğine ve Müslüman ülkeleri sömürgeleştirmesine tahsis etmişti. Ona göre Avrupa’nın “zulm”üne maruz kalan Müslümanların, Sosyalistlerin, “Avrupa’da hürriyet-i siyasesini kaybetmiş Hıristiyan milletlerin ve İslâmдан mada taht-ı esarete bulundurulmuş mil-i sairenin” birlikte hareket etmesi gerekmektedir.⁸ Burada Celâl Nuri’nin karşı tavrı aldığı bir bütün olarak Avrupa ve Avrupalılık fikriyatı değil, Avrupa’nın “müsta-

5 *Jeune Turc* gazetesinde iken siyonistlerle kurduğu ilişkiler için bkz. Orhan Koloğlu, *Jeune Turc* gazetesinde iken siyonistlerle kurduğu ilişkiler için bkz. Orhan Koloğlu, “Celâl Nuri’nin *Jeune Turc* gazetesi ve Siyonist Bağı”, *Tarih ve Toplum*, sy. 108 (1992), 46–48.

6 Zikredilen isimlerin tamamı *İctihad* mecmuasının önde gelen yazarlarından olmanın ötesinde Celâl Nuri’nin eserlerine takdim yazarak ve methiyelerde bulunarak onu desteklemekteydiler. Bir örnek olması bakımından bkz. Celâl Nuri, *Tarih-i Tedenniyyat-ı Osmaniye ve Mukadderat-ı Tarihiyye*, 2. bsk, İstanbul 1331. Cenab Şahabeddin’in takdim yazısı, s. 5–20; Süleyman Nazif, 21–26; Abdullah Cevdet, 27–41.

7 Makale *İctihad*’ta iki bölüm halinde yayımlanmıştır. *İctihad*, no. 55, 21 Şubat 1328, s. 1226–1228, no. 57, s. 1261–1264. Makalenin tam metninin İngilizce çevirisi için bkz. M. Şükrü Hanioglu, “Garbcılar: Their Attitudes Toward Religion and Their Impact on the Official Ideology of the Turkish Republic”, *Studia Islamica*, 1997/2 (août) 86, s. 150–158.

8 Bu makale önce *İctihad* mecmuasında üç bölüm halinde yayımlanmıştır. Celâl Nuri, “İslâm’da Vücûb-ı Teceddüd”, *İctihad*, no. 39, 15 Kanunısani 1327, s. 970–973, no. 40 1 Şubat 1327, s. 983–989, no. 41, 15 Şubat 1327, s. 1000–1002. Yazı daha sonra yazarın *Kendi Nokta-i Nazarımından Hukuk-ı Düvel* (İstanbul 1330h) adlı eserinde ek olarak yer almıştır. Bkz. s. 173–191. Alıntı için bkz. s. 189.

merat, emperyalizm ve malî ve iktisadi sergüzeştler arkasında dolaşan hükümetleri" idi. Avrupa'daki iktidarlara karşı eleştirel bir tavır alan ve giderek etkisini artıran Sosyalistleri çok takdir etmesi, İslâm dünyasında yanlış tanındıklarını vurgulaması ve Müslümanları onlarla yakın işbirliğine teşvik etmesi bu çerçevede değerlendirilmesi gereken tavrıdır.⁹

Celâl Nuri'nin yazı hayatının ilk yıllarında Avrupa'ya karşı tavrı, kızgınlıkla birlikte takdir hissi de taşıyordu. Bu sadece ona mahsus bir halet-i ruhiye de değildi, birçok aydın aynı hissiyata sahipti. Belli ki Avrupa'nın gelişmişliği onda buruk bir gıpta hissi uyandırırken Müslüman topraklarının sömürgeleştirilmesini de bir türlü kabullenemiyordu. Müslüman ülkelerin geri kalmışlığı da ayrı bir hüznün kaynağı idi. Şöyle hayıflanıyordu Celâl Nuri: "Âlem-i İslâm denildi mi akla ilk tebâdür eden Muhafazakârlık¹⁰, tedennî, esaret-i fikriyye, ictihadât-ı sâlife ile iktifa, Garb'ın teceddüdatına bigâne kalmak gibi birtakım fikirlerdir. Bunların Şeriat-ı (Esasiye-i) İslâmiyye ile, hikmet-i Muhammediye ile, gayri kâbil-i tevfiğ olduğundan bahsine ne lüzum görürüm, ne de tenezzül ederim".¹¹

Makaleden kısa süre sonra yayımlanan ve Celâl Nuri'nin Türkçe ilk eseri sayılabilecek olan *Kendi Nokta-i Nazarımdan Hukuk-ı Düvel'de*¹² Avrupa'ya karşı ölçülü eleştirel tavrı devam etmektedir. Kitabın hemen başında yaptığı tasnife göre "Avrupa –ve hatta Amerika-hâlâ iki ölçüye, iki teraziye, iki vâhid-i kıyasîye, iki mantıka, iki hisse mâliktir. Bundan ise en ziyade zarar gören bîçare Devlet-i Osmaniye, bîçare Türkler, bîçare âlem-i İslâm'dır".¹³ Bunun tabii neticesi olarak devletler hukukunun bir değil iki olduğunu belirten Celâl Nuri, bunlardan "biri bizim için, diğeri kendileri içindir. Avrupa vicdan ve insafi bir değil ikidir" dedikten sonra iddiasını destekleyecek örnek olarak İtalya'nın Trablusgarb'a saldırısı ile ilgili Fransız matbuatında yayımlanan yazıların okunmasını tavsiye eder. Ona göre bu yayınlar, hak ve

9 Celâl Nuri, *a.g.e.*, s. 190.

10 Celâl Nuri Müslümanlıkta muhafazakârlığın olamayacağını savunur. Ona göre İslâm ilerici bir dindir, durağanlığa kapalıdır ve her zaman yeniliğe açıktır. Bunun en güzel örneği İslâm'ın doğuş ve yayılış dönemleridir. Kendi ifadesiyle, "Müslümanlık muhafazakârlıkla mürâdif olamaz; Çünkü öyle olsa idi edyan-ı semaviye-i salife ibkâ ve muhafaza edilirdi. İslâmiyet'e hacet kalmaz idi". *Kendi Nokta-i Nazarımdan...*, s. 184.

11 Celâl Nuri, *A.g.e.*, s. 173.

12 Celâl Nuri'nin eserlerinin kronolojik bir listesi için bkz. Uyanık, *a.g.m.*, s. 241-242, dn. 58.

13 Celâl Nuri, *Kendi Nokta-i Nazarımdan Hukuk-ı Düvel*, s. 4

adalet anlayışının ne denli itibardan düştüğünün ve “kavaid-i insaniyetin bu kadar ayaklar altına alındığı”nın açık göstergeleri idi.¹⁴ Uluslararası ilişkilerin bu denli güce dayanmasını hazmedemeyen Celâl Nuri bir noktada “hukuk-ı düvel” var mıdır sorusunu sormadan edemez. Cevap olarak da mutlak manada olmasa da “hayır hukuk-ı düvel yoktur. Hukuk-ı düvel ismi var cismi yok bir ankadır. Nazariyemiz: Düvel-i hazıra teşekkülât-ı tarihiyeleri nokta-i nazarından usûl ve kavaid-i hukukiye değil, *el-hükümü limen galebe* itibar ettiklerinden... hukuk-ı düvel yoktur” görüşlerine yer verir.¹⁵

Celâl Nuri’yi İttihad-ı İslâm fikrine götüren önemli saiklerden birinin de Avrupa’nın sömürgeci ve emperyalist yönetimlerine karşı tavrı olduğu söylenebilir. Yirminci yüzyılın ilk yıllarından itibaren Avrupa’nın sömürgeci ülkeleri ile genel olarak İslâm dünyası ve özellikle Osmanlı Devleti arasında meydana gelen gelişmeler Celâl Nuri’nin Avrupa hakkındaki fikirlerini doğrular nitelikteydi. Doğu’da İran’ın 1907’den itibaren Rusya ve İngiltere arasında kuzey ve güney nüfuz bölgeleri olarak paylaşılması, Batı’da Fas’ın Fransa’nın himayesine girmesi (1911-1912), İtalya’nın 1911’de Trablusgarb’ı işgalinin ardından 1912-1913 Balkan Savaşları sonunda Osmanlı Devleti’nin önemli kayıplara uğraması Avrupa’ya güven duymayan ve onun politikalarına karşı duruş sergileyenleri haklı çıkarmaktaydı. Bu dönemin erbab-ı vukufu tarihin önemli bir dönüm noktasında yaşadıklarının farkındaydılar.

Celâl Nuri, Avrupa emperyalizmine karşı birlikte hareket etmeye her zamankinden daha fazla ihtiyaç duyulan bir dönüm noktası ortamında *İttihad-ı İslâm* adlı eserini yazdı. Ona göre, “emperyalizm politikası hemen hemen bir İslâm meselesi”ydi ve İttihad-ı İslâm konusunu inceleyen kaçınılmaz olarak emperyalist politikalar izleyen ülkeler üzerinde durulması gerekirdi. Celâl Nuri, bu amaçla yıllardan beri Avrupa’nın “İslâm siyaseti”ni takip ettiğini, konuyla ilgili Avrupa neşriyatını da mümkün olduğu kadar okuduğunu ve zaman zaman onlara karşı eleştiriler yazdığını belirtmektedir.¹⁶ Müslümanların birliğini savu-

14 Celâl Nuri, *a.g.e.*, s. 5-6.

15 Celâl Nuri, *a.g.e.*, s. 15 vd. Yazarın Avrupa’ya karşı eleştirel yaklaşımı kitabın ilerleyen sayfalarında çeşitli örneklerle detaylandırılmaktadır. Celâl Nuri’nin sömürgeci ülkelere karşı daha sert eleştirilerde bulunduğu görülmektedir. Birkaç örnek için bkz. s. 34 vd, 41 vd, 100 vd. Benzer görüşleri için bkz. Celâl Nuri, *İttihad-ı İslâm ve Almanya: İttihad-ı İslâm’a Zeyl*, İstanbul 1333, s. 31.

16 Celâl Nuri, *İttihad-ı İslâm: İslâm’ın Mazisi, Hali, İstikbali*, (İstanbul 1331h), s. 7-10.

narak Avrupa'yı çok öfkeli edeceği eleştirilerine karşı ise Müslümanların "tekâmülünü teshîl, terakkilerini tergîb, esbab-ı teâlîlerini tahsîl zannederim ki Avrupa emperyalistlerinin takarrüb edemeyecekleri medeniyetkâr, insaniyetkâr bir gaye-i emeldir", cevabını verir. Ardından esas tavrının Avrupalılık fikrine değil, Avrupa'nın emperyalizmine karşı olduğunu, bu anlamda başkalarının hukukuna tecavüz edilmemesi prensibinden hareketle bütün insanlığın rahat yaşaması için çalışmanın çeşitli sömürge şekilleriyle insanları bir "mal-ı mütekavvim telâkki ve Kapitalizm nazariyatının ilerlemesi için gayret eden Avrupalıların idealinden her cihetle daha necip bir gaye" olduğunu belirtir.¹⁷

Medeniyetin gelişmesinin en büyük engellerinden birinin sömürgecilik olduğu ve esas itibarıyla sömürgeciliğin bir "zulüm" olduğu kanaati Celâl Nuri'nin Avrupa'ya bakışında önemli bir yer tutar. Avrupa sömürgeciliği karşılığında sadece Müslümanlarla ilgilenmez. Az önce de bahsedildiği üzere bu yönetime maruz kalan herkesi, yani kendi bakış açısıyla bütün mazlum toplumları desteklemektedir. "Avrupa'nın Afrika ve Avustralya'ya bu zulm ü i'tisâfi -ki terakkiye bir mâni-i kavî teşkil etmektedir- zâil oldukça medeniyetin inkişafı için başka bir devrin açılacağına şüphe yoktur"¹⁸ sözleri Celâl Nuri'nin başından beri Avrupa sömürgeciliğini "zulüm" olarak gördüğünü göstermektedir.

Celâl Nuri, 1910'lu yıllara gelindiğinde Avrupa sömürgeciliğinin en acımasız ve baskın döneminin geride kaldığını ve dünyanın farklı bölgelerinde sömürgeciliğe karşı ciddi bir uyanış olduğunu farkındaydı. Büyük fetih ve coğrafi keşif dönemlerinin geride kaldığı gibi sömürgeciliğin de bir gün son bulacağına inanıyordu. Sömürgecilik çağı esasında 18. ve 19. yüzyıllardı. 20. yüzyılın başından itibaren bu "usulün tavsadığı" kanaatini taşıyan Celâl Nuri, sömürgecilik politikalarının "kamilen iflas" etmediğinin farkındaydı, ama "şiddet ve ehemmiyetini" kaybettiğini düşünüyordu. Denizaşırı ülkelerdeki sömürgecilik yönetimlerinin artık çok zorlandığı kanaatindeydi. Kuzey ve Güney Amerika kıtalarındaki İngiltere, İspanya ve Portekiz'e karşı kazanılmış bağımsızlıklar sömürgecilik karşıtlarını ümitlendirmekteydi.¹⁹

Celâl Nuri, Avrupa'nın gücü karşısında teslimiyetçilik eğilimi gösteren, sömürgeciliğe boyun eğen ve Avrupa ile ilişkilerde alttan alınması gerektiği, aksi takdirde Avrupa'nın gazabına uğranılacağı görü-

17 Celâl Nuri, *a.g.e.*, s.12-13.

18 Celâl Nuri, *Tarih-i Tedenniyat-ı Osmaniye ve Mukadderât-ı Taribiyye*, tashihli ve ilaveli 2. baskı, İstanbul 1331h. , s. 83.

19 Celâl Nuri, *İttihad-ı İslâm ve Almanya*, s. 29-30.

şünü savunanlara katılmamaktaydı. Avrupa'nın gücünü teslim etmekle birlikte, onunla sağlıklı diyalog kurmanın yolunun “ne yaparsa doğrudur” anlayışından ziyade mümkün olduğunca “kendi” gibi davranmaktan geçtiğini düşünüyordu. Kişilikli bir tavırla diyalog kurmanın Avrupa'nın doğru politikalara yönelmesinde etkili olabileceğini varsayan Celâl Nuri'ye göre, “Avrupa'ya tabasbus edilirse [yaltaklanılırsa] onun burnu büyür. Halbuki vakar ve haysiyetin muhafazası suretinde onunla mükâlemeye girişilirse muvaffakiyet daha ziyade muhtemeldir”.²⁰

Celâl Nuri, Avrupa ile mükâlemenin zorunlu olduğu alanların da farkındaydı. Onlara karşı hissiyatı ne olursa olsun, bilim ve teknik alanlarındaki gelişmelere bîgane kalınamazdı. Bu noktada birçok muasırı gibi medeniyeti ikiye ayırarak bir çıkış yolu bulmaya çalışıyordu. Ona göre, medeniyet “sınâî (teknik) ve hakikî” olmak üzere ikiye ayrılır. Birincisi, matematiksel kesinliğe dayandığından ondan başka bir medeniyet tasavvur olunamaz. Avrupa medeniyeti de bu kategoridedir. Onu alıp “iktibas etmeden terakki imkan haricindedir. Ruha, hisse, maneviyata taalluk etmez”.²¹ Medeniyet-i hakikiyeye gelince; “bundan maksadımız insaniyetin tasfiye-i ahlâkı, hasailinin kesb-i necabet etmesi, i'tilâ-yı efkârıdır. Maateessüf bu itibar ile Avrupa'ya pek o kadar medenî diyemeyiz. ...Binaenaleyh, medeniyet-i hakikiyemizi terk etmek, Avrupa[nın] medeniyet-i gayr-i sınâîyesine temessül etmek şöyle dursun, ahlâk ve tabâî'imizi alâ hâzihî muhafaza etmeliyiz, onların yine kendi dairelerinde mazhar-ı feyz-i tekamül olmasına bakmalıyız”.²²

Avrupa'ya karşı teslimiyetçi tavıra, diğer bir ifadeyle topyekün Batılılaşma taraftarlarına karşı savunulan kısmî Batılılaşma denilebilecek yukarıdaki görüşler modern Türk Düşünce tarihinde uzun süre etkili olmuş ve olmaya devam eden görüşlerdir. Bu ayrımı savunanların en temel kaygısı, kimlik oluşumunda etkili olan yerli değerleri korumaya yöneliktir ve Celal Nuri'nin tabiriyle medeniyetin “teknik” kısmının değer yüklü olmadığı varsayımına dayanır. Avrupa'nın sömürgeciliği besleyen üstünlüğüne ‘kendi’ kalarak karşı koyma arayışı olarak da görülen bu ayrımın, o zamanın sınırlı teknoloji transferiyle makul görün-

20 Celâl Nuri, *Tarih-i İstikbal*, II, İstanbul 1331h. s. 149.

21 Celâl Nuri, *İttihad-ı İslâm*, s. 25, 27.

22 Celâl Nuri, *a.g.e.*, s. 30, 33. Aynı dönemde ulemanın İslam medeniyeti için “medeniyet-i hakikiye” tabirini kullanması da dikkat çekicidir. Zeynep Süslü - İsmail Kara, “Şemseddin Sami'nin ‘Medeniyet’e Dair Dört Makalesi”, *Kutadgubilig*, 4 (Ekim 2003), s. 263.

müş olmakla birlikte zaman ilerledikçe önemli açmazları içinde barındırdığı farkedilecektir.²³

Şîme-i Husûmet ve Şîme-i Muhabbet Tartışmaları

Celâl Nuri'nin yayımlandığı zaman çok tartışılan "Şîme-i Husumet" makalesi, yukarıda ana hatlarıyla verilen Avrupa'ya eleştirel bakışının vurgulu bir biçimde ifade edilmiş hali gibi olmakla birlikte etkisi itibarıyla en çok tartışılan yazılarından biridir. Bu makale vesilesiyle merkezi bir konuma gelen Avrupa'ya karşı takınılması gereken tavır ne olacağı sorusu Garbcılar diye bilinen grubu yoğun bir tartışmanın içine çekmiştir. Sonunda grubun, Celâl Nuri ile onun fikirlerine karşı tavır alan Abdullah Cevdet etrafında bölünmesine yol açmıştır.²⁴

"Şîme-i Husumet"'in içeriğine gelince; yazı, "Türk ve Müslüman milletine, Türk ve Müslümanların vatanlarına, Âl-i Osman'ın taht-ı tâbiyyetinden çıkıp giryan olan ecza-yı vatana karşı beslenen muhabbetten büyük bir aşk tasavvur ve tahayyül edemem. Bu sevda-yı huruşân bir de her dem mütezayid bir udvanı, bir husumeti mündemictir ki bundan büyük, bundan âlicenâbâne bir fazilet tasavvuru da elimde değildir" diyerek Avrupa'ya karşı beslediği düşmanlık hissini vatan olarak muhabbet duyduğu toprakların Osmanlı yönetiminden çıkışını sebep gösteren bir girişle başlar. Bu düşmanlık hissini gerektiren "düşmana düşman olmak efdal-i secayâ, ahsen-i mezayâ, ekmel-i vazâif, akdes-i faraiz-i İslâmiye [ve] akdem-i hukuktur. Kalbinde a'dâya karşı intifa-nâpezîr bir husûmet beslemeyen bir millet, esarete namzedliği görmüş demektir"²⁵ şeklinde açıklanıyor.

23 Günümüze kadar bir şekilde etkisini devam ettiren bu tür bir ayırımın en kuvvetli savunucularından biri de Ziya Gökalp idi. Celal Nuri'nin "hakiki" diye adlandırdığı medeniyet için Gökalp Batı dillerindeki "culture"ın karşılığı olmak üzere Arapça kökenli "hars" kelimesini tercih etmiştir. "Hars" da zamanla yerini "kültür"e bırakmak durumunda kalmıştır. Gökalp'in konuyla ilgili fikirlerinin bir değerlendirmesi için bkz. Uriel Heyd, *Türk Ulusçuluğunun Temelleri*, (çev. Kadir Günay) Ankara 1979, s. 75-81; Orhan Türkdoğan, *Ziya Gökalp Sosyolojisinin Temel İlkeleri*, İstanbul 1998, s. 20-37. Gökalp'in konuyla ilgili makalelerinin derlenmiş hali için bkz. Ziya Gökalp, *Hars ve Medeniyet* (Haz. Yalçın Toker), İstanbul 1995.

24 M. Şükrü Hanioglu, "Garbcılar: Their Attitudes...", s. 145; a.mlf, "II. Meşrutiyet Dönemi 'Garbcılar': Yeni Bir 'Ethic' Yaratma Fikri", *Türkiye Günü*, sy. 2 (Mayıs 1989), s. 25-26; A. İ. Demir, *Cumhuriyet Dönemi...*, s. 88-89.

25 Celâl Nuri, "Şîme-i Husûmet", *İctihad*, no. 88, 9 Kanunısani 1329/ 22 Ocak 1914, s. 1949.

Celâl Nuri'nin kaybedilen topraklarla ilgili ifadeleri, dönemin aydınlarının vatan hissi ve vatan anlayışlarının coğrafi sınırları açısından önemli özellikler taşımaktadır. “Havsalam felaketlerimizi ihata edemiyor. Ya! Demek ki Selanik, Manastır, Trablus bizim değil? Şimdi Üsküp'te kral Petro namına hutbe okunuyor? Arnavud dindaşlarımız bizden ayrıldı ve bir gayrimüslim hükümdara biat edecekler. ...Hayır. Ruhumuz, kalbimiz, milletimiz, dinimiz asla, Selanik'i, Trablus'u, İşkodra'yı ilâ âhirihi teslim etmedi. Binlerce şehidin rûh-ı nâlânı şimdi Balkan silsile-i cibalinin fevkinde meşiyetimize, hareketimize nıgehbân ve nıgerândır”. Bu kayıpların acısının ruhunu, kalbini ve düşüncesini yaktığını ifade ettikten sonra bunun kendisinde bir isyan hissi doğurduğunu belirtiyor.²⁶ Bu halet-i rûhiyede iken “bir seciye-i necîbe bende müncelî oluyor: husûmet. Evet belki de son derecede muslih ve sulh-perver bir ferd olduğum halde ayrı ayrı bütün Avrupahlıları... elimle kesecek mertebede çoşan bir şîme-i husûmet duyuyorum” diye ekliyor.

Celâl Nuri'nin yukarıda aktarılan ifadeleri yazıyı oldukça duygu hatta intikam ve kin yüklü olduğu bir zamanda yazdığını gösteriyor. Buradaki düşmanlık hissi insanları savaşa sürükleyici bir unsur olarak değil birlik-beraberlik için temel oluşturucu bir unsur olarak savunuluyor. “Husûmet kelimesini fena bir manaya almayınız... Sizden olmayanlara, ale'l-infirad ecânibe hasım olunuz. Sırasında aleni, bazen hafî, fakat her halde kalbî ibraz-ı adavet ediniz”. Husûmetin kalbî kalması gerektiğini “fıkr-i husûmet yalnız kalbî kalmalıdır” şeklinde sonradan teyit etmektedir.²⁷ Birlik ve beraberlik için husûmetin nasıl kullanıldığına dair ilginç bir örnek de Rusya'dan veriyor. Buradaki Müslümanların yalnız birbirleriyle alışveriş yaptıklarını, bu tavrın da Rusları onlara muhtaç kıldığını savunuyor ve ekliyor: “Bizim için ne güzel bir mi-

26 Falih Rıfki, Celâl Nuri'nin vatan anlayışının Osmanlı son döneminde ne kadar yaygın olduğunu gösteren ve Osmanlı vatanperverleri ile modern Türkiye vatanperverlerinin vatan anlayışları arasındaki büyük farkı ortaya koyan ilginç bir örnek verir. 1860'larda Belgrad'ın kaybedilişinin ardından düşman delegelerinin Niş kasabasını da talep etmeleri üzerine “Osmanlı delegesi ayağa kalkarak:

- Ne hacet, dedi, İstanbul'u da size verelim.

Babalarımız için Niş, İstanbul'a o kadar yakındı.

Biz eğer Vardar'ı, Trablus'u, Girid'i ve Medine'yi bırakırsak, Türk milleti yaşayamaz sanıyorduk.

Çocuklarımızın Avrupa'sı Marmara ve Meriç'te bitiyor.” Falih Rıfki Atay, *Zeytindağı*, 2. bsk., İstanbul 1981, s. 7-8.

27 Celâl Nuri, a.g.m., s. 1849-1850.

saldır". Bu tavrın özellikle eğitim ve ticaret alanlarında işe yarayacağı, bu alanlarda dayanışma içinde olarak başkasına muhtaç olunmayacak seviyeye gelmesi gerektiğini savunuyor.²⁸

Makaledeki Avrupa karşıtlığının dikkat çekici bir yanı da husûmetin bir kimlik muhafazası ve destekleme aracı olarak savunulmuş olmasıdır. Bu anlamda, geniş bakış açısıyla ve tarihi verilerle desteklenmiş bir Avrupa karşıtlığı yazarın zihninde önemli bir yer edinmiş görünmektedir. Avrupa'nın kimlik oluşumu sürecinde "öteki" olarak Türk'ü gördüğünü ve Avrupalıların zihni derinliklerinde yerleşmiş bir Türk düşmanlığının "Avrupalı kimliği"nin bir parçasını oluşturduğunu düşünmektedir. Buradan hareketle Türklerin de "öteki" olarak Avrupalıyı görmesi ve kendi kimlik bilincinin oluşması açısından "Avrupa'ya husûmet" beslemesi gerektiğini ileri sürmektedir. Ona göre, Bulgarların kimliğini korumalarının önemli bir dayanağı bütün okullarında, kiliselerinde ve hatta tarlalarında sürekli konu edindikleri Türk düşmanlığıdır. Keza, Fransız kimliğinin önemli bir dayanağı Alman düşmanlığıdır. "Göklere çıkardığımız Viktor [H]ugo²⁹ [1802-1885] (*aleyhi'l-la'ne*) Türk husûmetini, Müslüman adavetini en bedii şiirleriyle aleme yaymış ve Yunanistan'a pek büyük hizmet ifasına muvaffak olmuştur. Lord Byron³⁰ [1788-1824]³¹ (keza *aleyhi'l-la'ne*) bu fikri o kadar ileri sürmüştür ki bizzat Yunanlılar ile birlikte bize karşı cenk ederek Missolonghi muharebesinde ceza-yı sezasını bulmuştur. Japonya, derkâr olan kuvvet ve celâdetini Avrupa'ya hasım olmaktan alıyor".³²

Makalenin son paragrafı, kararsızları, karamsarları ve güvensizlik psikolojisiyle güçsüzlük emaresi sergileyenlerin derlenip toparlanıp

28 Celâl Nuri, a.g.m., s. 1950.

29 *The New Encyclopaedia Britannica*, VI, 15th edition, 1990, s125-127.

30 Celâl Nuri'nin lanetlemek için seçtiği iki isimden birinin Fransız, diğerinin de İngiliz olması dikkat çekicidir. Bu iki ülkenin dönemin en önde gelen iki büyük sömürgeci emperyalist ülkesi olduğu hatırlanırsa, Celâl Nuri'nin karşı tavrı takındığı Avrupa'nın en temel özelliğinin sömürgecilik olduğu düşünülebilir. Daha önemlisi, bu iki yazarın, hususen Hugo'nun, o dönemde Osmanlı topraklarında okunan ve hayranlık beslenen, edebî olarak taklit edilen kişiler olmasıdır. Bu açıdan da bunların lanetlenmeleri önemli görünmektedir.

31 George Gordon Byron (1788-1824): İngiliz şair ve hiciv ustası. Yunan isyanı devam ederken 1823'te Türklere karşı savaşmak üzere Batı Yunanistan'daki silahlı güçlere katıldı. Bazı Yunan askeri birliklerinin masraflarını da karşılamak üzere komutasını üstlendi. Ertesi yıl hummadan öldü. *The New Encyclopaedia Britannica*, II, 15th edition, 1990, s. 696-697.

32 Celâl Nuri, a.g.m., s. 1849-1850.

kendi gelecekleri hakkında ümitvar olmaları yolunda etkilemeye çalışmaktadır. Ona göre, Osmanlının dünyadaki mevkiini kaybetmemesi için bir gün düşmanlarına karşı zafer kazanacağı, kaybedilen topraklarda dalgalanan yabancı bayrakların askeri müzeye taşınacağı ve buradaki camilere yerleştirilen haçların temizleneceği gibi belli fikirler yaşatılmalıdır. Böyle yapılırsa Fetih Suresi'nin ilk ayetinde bildirilen “*innâ fetahnâ leke fethan mübîna*”³³ va‘d-i Samedânisine mazhar”³⁴ olunur.

Celâl Nuri'nin başından beri yazılarına serpiştirilmiş bir şekilde yansıyan “sömürgeci ve yayılmacı” Avrupa eleştirilerine karşı sessiz kalmayı tercih eden, hatta bu yazılardan bazılarının yer aldığı eserlere tavsiye yazıları yazan Abdullah Cevdet, bu defa *İctihad* mecmuasının bir sonraki nüshasında “Şime-i Husûmet” makalesine “Şime-i Muhabbet” başlıklı bir cevabi yazı yayımlayarak Avrupa'ya karşı takınılması gereken tavır meselesini ciddi bir tartışma konusu yapar. Adı geçen makale dolayısı ile Celâl Nuri'ye karşı sert tavır takınan Abdullah Cevdet her ne kadar mecmuasının “serbest bir kürsü” olduğunu söylese ve “her terbiye ve irfan sahibi bu kürsünün üzerine çıkmak ve orada ictihadlarını, fikirlerini, hislerini söylemek hakkına maliktir” diyerek fikir özgürlüğü söylemi ile yazısına başlasa da, biraz sonra “benim naşiri olduğum *İctihad*'ın esasen neşrine hadim olduğu mezheb, husûmet üzerine değil muhabbet üzerine müessesdir” diyerek *İctihad* mecmuasında yayımlanacak yazılar için belli bir fikrî sınır konulacağı imasında bulunuyordu.³⁵

Husûmet mi, muhabbet mi meselesine gelince; Celâl Nuri'nin aksine Abdullah Cevdet, İslâm dünyasının maruz kaldığı felaketlerin “husûmet” sahibi olmasından kaynaklandığı fikrindedir. “Biz Müslümanlar âlem-i Hıristiyaniyete buğz ettik, husûmet ettik, çünkü onlar bizim tapındığımızı tapınmıyorlardı ve çünkü medeniyetçe onlarla bizim aramızda beş altı asırlık bir tefevvuk, bir devr-i terakki ve insilâh³⁶ var. Bu husûmet-i diniyye diğer umûra da sirayet etti: onlardan gelen iyi şeyleri de fena telakki ettik”³⁷ diyerek Avrupa'ya husûmetin faydadan çok zarar getirdiğini savunur. Ona göre, Avrupa ile Osmanlı arasında-

33 “Biz sana âşık bir fetih ve zafer ihsan ettik”. Fetih Suresi (48), Ayet, 1.

34 Celâl Nuri, a.g.m., s. 1951.

35 Abdullah Cevdet, “Şime-i Muhabbet”, *İctihad*, no. 89, 16 Kanunısani 1329, s. 1979-1980.

36 Abdullah Cevdet, bu kelimeyi Fransızca “emancipation” karşılığında kullandığını belirtiyor.

37 Abdullah Cevdet, “Şime-i Muhabbet”, *İctihad*, no. 89, 16 Kanunısani 1329, s. 1979-1980.

ki "münasebet kuvvet ile zaaf ve ilim ile cehl aralarındaki münasebet demektir. İşkodra'yı, Manastır'ı, Selanik'i, Trablusgarb'ı kuvvet aldı, zaaf verdi. İlim aldı, cehl verdi. Zenginlik aldı züğürtlük verdi. Biz kaybettiğimiz yerleri kuvvet ile iman ile almıştık, zaaf ile fütûr-ı irade ile elimizden kaçırdık".³⁸

Abdullah Cevdet'in Avrupa'ya muhabbet duygusunu savunması, Avrupa'ya düşmanlık duygusunun kuvvetlenmesi halinde Batılılaşma projesinin psikolojik olarak yara almasından, zayıflamasından korktugundan da kaynaklanabilir. Bu tartışma Avrupa'ya karşı tavır konusunda zıt fikirde olmalarından ziyade veya onunla beraber Batılılaşmanın hangi psikolojik ve kültürel şartlarda gelişeceği konusunda usul açısından farklı yerlerde durdukları anlamına da gelebilir.

Abdullah Cevdet'in yazısının çatısını Celâl Nuri'nin karşı çıktığı hususları savunma anlayışı üzerine kurduğu görülür. Bunun en dikkat çekici örneği ise, Lord Byron ve Victor Hugo üzerinde cereyan eder. Celâl Nuri'nin lanetlediği bu iki meşhur Avrupalı yazar Abdullah Cevdet'e göre "insanîyetin büyük adamlarındandır. Ne birincisi, ne ikincisi taasupla hareket etmiş değildir". Bu noktada Abdullah Cevdet'in İngiliz hayranlığı depresir ve Osmanlıya karşı savaşmak için Yunan ordusunda katılan ve orada savaş meydanında hastalanıp ölen Lord Byron için "Türklerin en ateşli takdirkârı idi" ifadesini kullanır ve onu "muazzam İngiliz milletinin muazzam şairi"³⁹ olarak tavsif eder. Abdullah Cevdet'in Victor Hugo'yu sadece bir iki cümlede Lord Byron'la birlikte zikredip geçiştirirken ikincisi için bir sayfaya yakın methiyeye yer vermesi de İngilizlere duyduğu hayranlıkla örtüşmektedir. Yazının başka bölümlerinde de İngilizler için "onlar hakikaten milletlerin en büyüğüdürler" şeklinde açık medhiyelere yer vermiştir.⁴⁰

Abdullah Cevdet'e göre Avrupa ile Osmanlının konumları çok nettir ve ikisi arasındaki ilişki konumlarının gereği gibi olmalıdır. Buna göre ilişkilerin yapısı; "Avrupa bizim hocamızdır, Avrupa'ya muhabbet etmek, ilim ve terakkiye, maddi ve manevi kuvvete muhabbet etmektir. İnsan sevmediğinden en girân-kıymet hediyeyle bile kabul etmek istemez. Sevdiğine ise: 'Hoştur bana senden gelen, ya gonca gül yahud diken' der" anlayışı ile belirlenmelidir. Celâl Nuri'nin aksine,

38 Abdullah Cevdet, a.g.m., s. 1980.

39 Abdullah Cevdet, a.g.m., s. 1981.

40 Abdullah Cevdet, a.g.m., s. 1982. Abdullah Cevdet'in İngiliz hayranlığının gelişim seyri için bkz. Hanioglu, *Doktor Abdullah Cevdet...*, s. 231-235, 303-305.

Osmanlıların tamamen pasif ve teslimiyetçi bir tavırla Avrupa'ya bakması gerektiğini düşünen Abdullah Cevdet bunu çok net ifade etmektedir: “Avrupa'nın çalışkan ve şükür-güzâr bir şakirdi olmak. İşte bizim rolümüz. Biz onlara ihtiyarımızla dost olmazsak, onlar bizi kendilerine zorla dost yahut zîr-dest edeceklerdir”.⁴¹ Avrupa ile ilişkilerde Osmanlının ders almakta da beceriksiz olduğu kanaatini ise şu ifadelerle dile getiriyor: “Avrupa bize bir değil bin tokat vurdu, biz uyanmıyorsak kabahat Avrupa'nın mı yoksa bizim bal kabağı kafallılarımızın mı?”.⁴²

Yazısının son bölümünde Celâl Nuri'nin bir buhran dönemi geçirdiğini, “bu buhran dönemi geçince benim tahrir arkadaşım yine benim gibi düşündüğünü ve düşündüğü gibi yazdığını gösterecektir” dedikten sonra Osmanlıların Avrupa'ya karşı zayıf bir insan tavrı takınması gerektiğini tekrar eder. Ona göre, güçlünün “haklı olmaya ihtiyacı yoktur. Bir ikinci medeniyet yoktur, medeniyet Avrupa medeniyetidir. Bunu gülüyle dikenle isticnâs etmeğe mecburuz”.⁴³ Burada dikkat çekici olan, her ikisinin de “güçlünün haklı olduğu” prensibinin dünyada ikili ilişkilerde egemen olduğunu kabul ediyor olmalarının yanı sıra birinin şikâyetçi olduğu bu prensibin, diğerinde sıradan bir realitenin kabullenilmesi gibi sunulmuş olmasıdır. Aslında Abdullah Cevdet'in burada keskin bir şekilde ifade ettiği kendi medeniyetinin yetersizliği, bitmişliği fikri Ziya Paşa'nın “*Diyar-ı küfrü geçdim beldeler kâşâneler gördüm/ Doluştım mülk-i İslâmı bütün virâneler gördüm*” mısralarında ifade edilenden farklı değildir. Kendilerini ilerlemeci fikrin yoğun baskısı altında hisseden Osmanlı son dönem aydınlarında kendi medeniyetlerinin geçmişte kaldığı, zamanlarına hitap etmediği ve dolayısıyla Batı medeniyetinin teklifi fikri etkili olmuştur.⁴⁴

Celâl Nuri'nin “Şîme-i Muhabbet”e cevabı gecikmez. Bir müdafaa-nâme ve “Şîme-i Husûmet” makalesine bir zeyl olarak gördüğü yazısını *Müslümanlara, Türklere Hakaret, Düşmanlara Riayet ve Muhabbet* başlığıyla 24 sayfalık bir risale hacminde yayımlar. Risalenin sonuna “Şîme-i Husûmet” makalesini de ekleyerek hem burada savunduğu

41 Abdullah Cevdet, a.g.m., s. 1982.

42 Abdullah Cevdet, a.g.m., s. 1983.

43 Abdullah Cevdet, a.g.m., s. 1984.

44 Konuyla ilgili Şemseddin Sami örneği için bkz. Zeynep Süslü - İsmail Kara, “Şemseddin Sami'nin ‘Medeniyet’e Dair Dört Makalesi”, *Kutadgubiliğ*, 4 (Ekim 2003), s. 259-281. Medeniyet anlayışının çağdaş Türk düşüncesindeki seyirinin genel bir değerlendirmesi için bkz. Tahsin Görgün, “Medeniyet/Modern Tartışmalar”, *DİA*, XXVIII, 298-301.

düşüncelere sahip çıktığını göstermek, hem de yazının daha fazla okuyucu kitlesine iletmek imkânı bulmuştur.⁴⁵ Abdullah Cevdet'in cevabi yazısını da *İctihad* mecmuasında yayımlayabileceği önerisini geri çevirmesinde⁴⁶ Abdullah Cevdet'e kızgınlığının derecesinin yanı sıra yazısının ağır ithamlar ve hakarete varan ifadeler içeriyor olması belirleyici olmuş olabilir. Bu tavır da ikili ilişkilerinin kopmasında rol oynamış görünmektedir.

İlk cümlesi "Doktor Abdullah Cevdet Bey öldü" olan yazı, yapı itibarıyla, Abdullah Cevdet'in makalesindeki bazı fikirlerin önce alıntılanıp sonra onlara cevap verilerek oluşturulmuştur. Mecazi ifadelerle eleştirilerine devam eden Celâl Nuri, "Abdullah Cevdet Bey 16 Kanunısani 1329'da vefat ederek 89 numaralı *İctihad* nüshasındaki "Şime-i Muhabbet" makalesine defnedildi" dedikten sonra, ne kastettiğine açıklık getirmeye çalışır. Vücutca sapaşğlam olan Abdullah Cevdet'in "şahsiyyet" değişimine uğradığını, söz konusu yazısıyla "Osmanlıktan, Türklük veya Kürtlükten, Müslümanlıktan istifa" ettiğini, bu sözlerde "Cizvit cemiyeti müessisi Sent İgnas de Loyala'nın ruhunu" gördüğünü belirttiikten sonra "bu yazının altında bir Yunan Eteryası reisinin imzasını görmek isterdim, ne yazık ki sabık bir hürriyet mücahidinin ismini buluyorum" şeklinde ağır eleştirilerde bulunur.⁴⁷

Celâl Nuri, "Şime-i Husûmet" makalesini yazarken esas gayesinin yaşanan bunca felaketin ardından Osmanlılara "biraz elektrik kuvveti vermek, onu biraz canlandırmak" olduğunu, bu yazıyı elbette Avrupa ve Osmanlı güç dengelerinin farkında olarak yazdığını belirtmektedir. Abdullah Cevdet'in "husûmet-i diniyye" eleştirisini demek ki "biz terk-i iman etsek her şey düzelecek" şeklinde cevaplandırmasının ardından, kaybedilen toprakların kuvvet, ilim ve zenginlikle alındığı değerlendirmesini de düşmana "bir hakk-ı gasb veriyor, onların teca-vüzünü ibâha ediyor. Kendimi adeta Selanik'te bir Yunan gazetesi okuyor veya Trablus'ta İtalya valisinin bir nutkunu dinliyor zannettim" şeklinde eleştirmektedir.⁴⁸ Yer yer "ben düşmanlarımızı nazar-ı teveccühle görecek derecede temeddün etmedim. Ben Abdullah Cev-

45 Celâl Nuri, *Müslümanlara, Türklere Hakaret, Düşmanlara Riayet ve Muhabbet*, İstanbul 1332h, 32 s.

46 Celâl Nuri, *a.g.e.*, s. 11; Server Bedii, *Zavallı Celâl Nuri Bey: "Şime-i Husûmet" mi, "Şime-i Muhabbet" mi?*, İstanbul 1329, s. 14. Bedii, iki sayfa sonra Celâl Nuri'nin *İctihad*'a yazı gönderdiği, ancak yayımlanacak seviyede bulunmadığı gerekçesiyle iade edildiği şeklinde bir polemige yer verir. Bkz. s. 16-17.

47 Celâl Nuri, *a.g.e.*, s. 3-6.

48 Celâl Nuri, *a.g.e.*, s. 12-13.

det Bey kadar incelmedim, Alafranga olamadım”, eski Osmanlı topraklarında dalgalanan Yunan bayrağını gördüğümde “Ey âlicenab Rumlar! Hoş geldiniz, safa geldiniz. Fethiniz mübarek olsun... Biz bu yerlere asla lâıyk değıldik, siz sahib-i meşrusunuz diyecek derecede zattında meziyet tasavvur edemiyorum” (s. 15) şeklinde müstehzi ifadelerle de eleştirilerini sürdürmektedir. Aksine, “Kandiye ve Preveze kalelerinde Yunan sancağını gördüğümde, zeval-nâpezir bir hiss-i adavet duyuyorum. Sana yemin ederim, Ey Doktor Abdullah Cevdet Bey, bende bu hiss-i gayz ve intikam olmasa yaşamak için bir sebep bir vesile kalmaz” (s. 15–16) ifadeleriyle “öteki’ne husûmet” anlayışından kuvvet istihsal etmeye çalıştığını vurgular.

Celâl Nuri, Lord Byron ve Victor Hugo’yu lanetlemesinin sebeplerini biraz daha detaylandırır. Hugo’nun aleyhte yazılarının görmezden gelinemeyeceğini, Byron’a tavrını ise “bizim memleketimizden bir kısmının koparılması için bizzat muharebeye gitti. Bundan büyük bir husûmet tasavvur olunabilir mi?” şeklinde savunur. Abdullah Cevdet’in “ilme, kuvvete, servete, fezail-i medeniyeye muhabbet” tavsiyesine cevaben kimsenin bunlara karşı husûmet tavsiye etmediğini, kendisinin “a’daya husûmet, küffara husûmet, aleyhimizdeki Avrupa’ya husûmet” göstermek gerektiğini söylediğini belirtir (s. 18). Abdullah Cevdet’in kendisini her yerde düşman görme hastalığına yakalanmakla itham etmesine ise, Yunan, Bulgar, Karadağ, Sırp, İtalyan bize savaş ilan etmişken, Avrupa da bunlara destek verirken esas bunları görmemenin bir hastalık işareti olduğunu savunur (s. 20). Cevdet’in Osmanlı yöneticilerin “bal kabağı” kafalı olmakla ithamını ise, “iki Frengi karşı liberallik taslamak” olarak değerlendirdikten sonra “kişi ikrarıyla ilzam olunur” (*Mecelle*, md. 79) kuralı gereği “millet bal kabaklığını red ediyor ve Abdullah Cevdet Bey ikrarıyla kalır” diyerek ithamı iade eder (s. 21).

Abdullah Cevdet’in Avrupa medeniyetinin teklifi ve bu medeniyetin “gülü ve dikenini” ile birlikte alınması gerektiği fikrine, uzun zamandan beri savunduğu iki medeniyet ayrımı ile cevap verir. Daha önce kısaca bahsedilen bu fikre göre, “sınai ve hakîki” olmak üzere iki medeniyet vardır. Teknoloji kelimesi ile de ifade ettiği birincisini alıp iktibas etmeden ilerleme gerçekleştirilemez. Bu tarz medeniyeti almanın da hiçbir mahzuru yoktur.⁴⁹ Bir medeniyeti “gül ve dikenini” ile almak mantığını “butlan-ı akl” olarak görmekte ve önceki görüşlerine sadık kalarak “Avrupa’dan ancak teknik =Âliyât alabiliriz. O itibar ile Garb

49 Celâl Nuri, *İttihad-ı İslâm*, s. 26-27.

bizim hocamız olabilir. Fakat manevi hocalığa gelince onu aslâ ve kat'â biz kabul edemeyiz" görüşünü tekrarlamaktadır.⁵⁰

Celâl Nuri'nin yazısının sonuna doğru yaptığı ağır eleştirilerinden biri de Abdullah Cevdet'in kendisini Osmanlı'nın bir parçası gibi hissetmediğine hükmetmesi ve meşhur bir dörtlüğün ardından onu Osmanlı topraklarını terketmeye davet etmesidir.

Arapça isteyen Urbana gitsin
Acemce isteyen İran'a gitsin
Frençiler Frenkistan'a gitsin
Ki biz Türküz bize Türki gerektir

dedikten sonra, "eğer bu fikirde isen sana burada yer yoktur. Uğur ola! Seni vicdan-ı ümmet tatlık eder. Hürriyetin elindedir".⁵¹

Celâl Nuri'nin Abdullah Cevdet'i önce Hıristiyan ruhuna bürünmüş biri olarak itham etmesi, ardından da ülkeyi terk etmesini istemesi ona ve taraftarlarına çok ağır gelmiş görünmektedir. Abdullah Cevdet kendisine yöneltilen ağır eleştiri ve ithamlara doğrudan cevap vermemiş, Server Bedii⁵² [İlhami Safa]⁵³ (1894-1954) adı öne sürülerek organize edilen ve aralarında Abdullah Cevdet'in dostlarından Rıza Tevfik gibi dönemin önemli yazarlarının da bulunduğu bir grup aracılığı ile cevap verilmiştir. Server Bedii'nin böyle bir organizasyonda önemli rol oynaması da şaşırtıcı değildir. Çünkü babası İsmail Safa'nın ölümünün ardından ailenin İstanbul'da geçirdiği zor günlerde Abdullah Cevdet'in büyük desteğini görmüşlerdir ve kendisi ona karşı ömür boyu sürecek bir sevgi ve bağlılık gösterir.⁵⁴ Ailesine gösterilen dostluğa karşı vefakâr bir davranış sergileyen Server Bedii, yazıları *Zavallı Celâl Nuri Bey: "Şime-i Husûmet" mi, Şime-i Muhabbet" mi?* başlığı altında biraraya getirir ve kendi görüşlerini de ekleyerek yirmi sayfalık bir risale şeklinde yayımlar.⁵⁵

50 Celâl Nuri, *Müslümanlara, Türklere...*, s. 19.

51 Celâl Nuri a.g.e., s. 17.

52 Server Bedii müstear ismi 1914'ten sonra İlhami Safa'nın kardeşi Peyami Safa tarafından kullanılmaya başlanır. Bu önemli ayrıntıya dikkatimi çeken Beşir Ayvazoğlu'na müteşekkirim.

53 Celâl Nuri'nin *İctihad* mecmuası kadrosundan ayrıldıktan sonra neşretmeye başladığı *Hürriyet-i Fikriye* mecmuasında İlhami Safa Abdullah Cevdet'in "altıncı parmağı" olarak zikredilir. No. 4, 24 Şubat 1329, s. 13.

54 Beşir Ayvazoğlu, *Peyami: Hayatı, Sanatı, Felsefi Dramı*, İstanbul 1998, s. 42 vd. Peyami Safa'nın Abdullah Cevdet'e bağlılığının ilginç tezahürleri için bkz. Peyami Safa, *Türk İnkılabına Bakışlar*, İstanbul 1938, s. 16-26.

55 Server Bedii, *Zavallı Celâl Nuri Bey: "Şime-i Husûmet" mi, "Şime-i Muhabbet" mi?*, İstanbul 1329.

İlk yazı Dr. Rıza Tevfik'e aittir.⁵⁶ 1890'lı yıllardan beri II. Abdülhamid'e muhalif hareket içinde Abdullah Cevdet ile birlikte hareket eden Rıza Tevfik, yazısında Celâl Nuri'nin ismini zikretmeksizin Abdullah Cevdet'in kendi "efkâr ve hissiyatına kemâl-i belağât ve sarahatle tercüman" olduğunu belirtir. Osmanlının felaketinin "öteki" olarak gördüklerine yeteri kadar husûmet duygusuna sahip olmayışlarından değil, birbirlerine yeteri kadar muhabbet duymayışlarından ileri geldiğini düşünür. Osmanlının kendi imkânlarıyla istenilen seviyeye gelemediği için Avrupa'dan "adam, muallim ve müşavir istediği" bir zamanda, "iğneden ipliğe kadar her şeyi oradan beklediği" bir zamanda husûmet ilham etmenin makul olmadığını beyandan sonra, bu tavrı bir nevi "şovenizm" olarak görür ve bunun da kaynağının Avrupa olduğunu belirtir. Abdullah Cevdet'in "medeniyet bir tanedir. O da Avrupa medeniyeti" sözünün basit ve çok doğru bir söz olduğunu da vurgular. Yazının sonuç cümlesi ise Celâl Nuri'nin karşı çıktığı "güçlü haklıdır" prensibinin ne denli kabullenilmiş olduğunu göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Tevfik, "Avrupa bize: Ya bu deveyi gütmeli, ya bu diyardan gitmeli, demek istiyor ve neticesini görüyoruz" dedikten sonra görüşlerinden dolayı Abdullah Cevdet'i tebrik eder.⁵⁷

Ahmet Refik [Altınay](1880-1937),⁵⁸ kısa ve muğlak bir ifadeyle Celâl Nuri'nin ilerici bir fikir adamı olduğunu, bu makaleyi de bir "latife olmak üzere" yazmış olacağını belirtmekle yetinmiştir. Benzer şekilde Fehime Nüzhet de muğlak ve kısa bir cevapla "kuvvetin haklı olduğu zamanı tarih kaydetmiyor. Binaenaleyh, (...) insanlığın bu tezahür-i tabiisine değil bizi kuvvetsiz bırakan" sebeplere düşmanlık hissi beslenmelidir"⁵⁹ diyerek iki tarafı kollamaya çalışır. Aynı tavır Fehime Nüzhet'in oğlu Celâl Sahir [Erozan] (1883-1935)⁶⁰ tarafından sergilenir. "Türklerin asırlarca yaşamış dini ve milli presiplerini muhafaza

56 Rıza Tevfik biyografisi için bkz. Abdullah Uçman, *Rıza Tevfik: Hayatı, Edebi Şahsiyeti, Şiirleri*, Ankara 1986.

57 Server Bedii, *Zavalhı Celâl Nuri Bey...* s. 2-5.

58 Abdulkadir Özcan, "Ahmet Refik Altınay", *DİA*, II, 120-121.

59 *A.g.e.*, s. 5. Celâl Sahir Erozan'ın annesi olan Fehime Nüzhet, İran'da sünniliğin güçlenmesi yolunda verdiği mücadelelerden dolayı III. Ahmed (1703-1730) tarafından kendisine Şirvan hanlığı verilen Hacı Davud Han sülalesine mensuptur. Şair ve sert mizaçlı bir kişiliğe sahip olan Fehime, kocası II. Abdülhamid dönemi kumandanlarından Botgoriçeli İsmail Hakkı Paşa'dan ayrıldıktan sonra uzun süre oğlu Celâl Sâhir ile beraber kalmıştır. M. Orhan Okay, "Celâl Sahir Erozan", *DİA*, VII, 245; Ayrıca bkz. Nesrin T. Karaca, *Celâl Sâhir Erozan*, İstanbul 1993, s. 26-31.

60 Okay, a.g.m., s. 245-246; Karaca, *Celâl Sâhir Erozan*, *tür. yer.*

etmek şartıyla muasırlaşarak Garbın bilgisini, terakkisini, bunlardan doğmuş servet ve kuvveti" almayı savunarak hem Celâl Nuri'nin görüşlerini destekler, hem de Abdullah Cevdet'in geri kalmışlıkta Osmanlı'nın kendi sorumluluğuna vurgu yapan görüşlerini benimser (s. 6). İhsan Şerif⁶¹ ve Muhyiddin, Celâl Nuri'nin düşüncelerinde samimiyetinden emin olmadıklarını, başka zaman başka görüşler dile getirebileceğini belirtirler. Müteakip yazarlardan tenkitçi kimliği ile bilinen Fazıl Ahmet [Aykaç] (1884-1967)⁶² ve Faik Sabri, Celâl Nuri'nin bir taraftan Avrupa'nın ilmini ve tekniğini alma fikri ile diğer taraftan bu ilim ve tekniği üretenlere "husûmet" duyma isteğini bağdaştıramadıklarını belirtirler (s. 7-9).

Talep üzerine görüş bildirdiğini beyan ederek söze başlayan dönemin önde gelen münekkitlerinden Raif Necdet [Kestelli] (1880-1937)⁶³ münakaşanın bu denli sertleşmesinden rahatsız olduğunu gizlemez ve ülkenin iki önemli yazarının birbirlerine böylesine sert davranmasından duyduğu üzüntüyü dile getirir. Sonuçta Celâl Nuri'nin bazı ifadelerini gereğinden fazla sert ve lüzumsuz bulduğunu belirterek Abdullah Cevdet'e daha yakın durduğunu göstermek ister (s.9). Aynı gruptan Ali Suad [Mehmed Suad] (1869-1933)⁶⁴ Celâl Nuri'nin muarızlarından⁶⁵ olduğu için görüş bildirmesinin doğru olup olmadığı tereddüdünü beyandan sonra, iki tarafın da yanlış olduğunu, iki makalenin de aslında gereksiz yazıldığını, hem Celâl Nuri'nin, hem de Abdullah Cevdet'in fikirlerinin bir bütün olarak "kâbil-i tatbik" olmadığını belirtir (s. 10).

Server Bedii'nin amcası Ali Kâmî [Akyüz] (1873-1945,⁶⁶ Celâl Nuri ile Abdullah Cevdet arasında ilginç bir denge kurar. Yazısının ilk bölümünü Celâl Nuri'nin görüşlerinden doğru bulduklarına ayırır. Bunlardan "bize düşman olanlara biz de düşman olalım, bâis-i felaketimiz olanlara kin ve intikam hisleriyle hislenelim, bize husûmet besleyen Bulgarlara karşı muhabbet telkin etmemiz nasıl doğru olur?"

61 Darulmuallimin muallimlerinden.

62 Kâzım Yetiş, "Aykaç, Fazıl Ahmet", *DİA*, IV, 254.

63 "Kestelli, Raif Necdet", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, V, 295.

64 Ali Birinci, *Tarihin Gölgesinde Meşahir-i Meçhûleden Birkaç Zât*, İstanbul 2001, s. 109-132.

65 Ali Suad'ın, Celâl Nuri'nin *İctihad*'da neşredilen "Zat-ı Hz. Muhammed" (no. 82, s. 1403-1409) adlı yazısına yaptığı eleştiriler için bkz. *Sebilürreşad*, cilt 11, (1913) sayı 262, s. 342-345; sayı 283, s. 361-363, sayı 286, s. 414-418.

66 İbrahim Alâettin Gövsa, *Türk Meşhurları Ansiklopedisi*, İstanbul 1945-1946, s. 31.

sözleri örnek olarak sunulabilir. Ancak Celâl Nuri'nin hem tarzını çok kırıcı bulur hem de genellemesini doğru görmez. Ona göre, Avrupa'da husûmet edilmesi gereken çok kişi vardır ama çeşitli hastalıklara buldukları çarelerle insanlığa hizmet etmiş olanları da vardır. Bu ikinci gruba husûmeti doğru bulmuyor. “Kaplumbağa dağa küsmüş dağın haberi yok derler. Biz Avrupa'ya husûmet etmişiz, muhabbet göstermişiz, Avrupa alem-i irfanının vazifesinde mi?” sorusuyla her iki yazarın da gereksiz bir tartışmaya girdiğini belirtir. Ali Kâmî, Celâl Nuri'nin yazısında gereksiz gördüğü sertlik ve haksızlık içeren unsurların tadiliyle her iki yazarın tekrar ele ele verebileceği temennisini dile getirir (s. 10-12).

Abdullah Cevdet'in beklediği türden destek Nüzhet Sabit (1883-1919),⁶⁷ Midhat Cemal [Kuntay] (1885-1956)⁶⁸ ve Server Bedii'den gelir. Nüzhet Sabit, tahlilsiz kısa değerlendirmesine “fikir kardaşım Cevdet” diyerek başlar ve “Şime-i Muhabbet” makalesindeki fikirlerinden dolayı bir gün elini öpmek istediği övgüsüyle bitirir. Midhat Cemal ise, Abdullah Cevdet'in haklılığını Celâl Nuri'nin fikirlerinde tutarsız gördüğü unsurları işleyerek belirtmek ister. Bunca icadı gerçekleştiren “Garba daima muhabbet daima hürmet, (...) Garba ilan-ı harb etmeliyiz, fakat ilan-ı husûmet etmemeliyiz, muazzez Doktor” diyerek Cevdet'e desteğini izhar eder (s. 13).

Server Bedii ise Abdullah Cevdet için uzunca bir “müdafaanâme” yazar. Abdullah Cevdet'in “Şime-i Husûmet”e “edibâne, nazikâne” bir cevap yazdığını, “bunda kızacak, bunda delice tehevüve gelerek ağzına geleni yazacak ne vardı?” (s. 14) diyerek tartışmayı çıkarma sorumluluğunu Celâl Nuri'ye yükler. “Celâl Bey ufak sermayelerden büyük kıymetler vücuda getirecek kadar zeki idi ve hiçbir vakit “Şime-i Husûmet” makalesinde neşrettiği efkâra inanacak kadar ahmak olmamıştır” ifadeleriyle eleştirilerinin dozunu giderek artıran Bedii, bu yazıyla Celâl Nuri'nin aklen “âlemde hiç gavur bırakmamak isteyen en aşağı tabakadaki halkın dimağı” seviyesine indiğini söyler. *Tarih-i Tedenniyat-ı Osmaniye*'yi üreten bir aklın Lord Byron ve Victor Hugo'ya nasıl lanet okuyabildiğini ve Avrupalıları kesmekten nasıl bahsedebildiğini anlayamadığını ifade eder.

“Şime-i Husûmet”in buhranlı bir aklın ürünü olduğu ve bir müddet sonra düzeler ümidinde iken *Müslümanlara Türklere Hakaret* risale-

67 Kısa biyografisi ve modern Türk düşüncesindeki yeri bakımından bir değerlendirme için bkz. Cüneyd Okay, *Nüzhet Sabit: Hayatı, Kişiliği, Fikirleri*, İstanbul 2001.

68 Kemal Kahraman, “Kuntay, Mithat Cemal”, *DİA*, XXVI, 379-380.

sinde hâlâ "alem-i küfrün İslâmlara- bilhassa İslâm oldukları için- hu- sûmetinden" bahsetmesi Server Bedii'de hayal kırıklığı yaratır. Bu ba- kış açısıyla Celâl Nuri'nin bugün Osmanlı aleyhine ittifak eden Avru- pa'nın Hıristiyan devletlerinin,⁶⁹ geçmişte bir "Hıristiyan hükümeti- ni ezmek için bizimle birleştiğini"⁷⁰ kasten gözardı ettiğini düşünür. Abdullah Cevdet'in Avrupa ile alakalı fikirlerinin Cenevre'de ve Kahi- re'de iken ne ise şimdi de aynı olduğunu, değişenin Celâl Nuri'nin kendisi olduğu iddiasının ardından biz, "Dünya bizim hasmımızdır, alem-i küfr aleyhimizdedir diyecek kadar bal kabağı değiliz" ifadesiy- le eleştirilerini hakaret yönünde sürdürür. Server Bedii'nin son cüm- leleri ise, "Şime-i Husûmet" yazarının gitmesi, hürmet ve hayranlık duyduğu *Mukadderat-ı Tarihiye* yazarının ise geri dönmesi, Celâl Nuri'nin "tarik-i hidayete avdetle bizim gibi düşünmekte devam ede- ceğinden daha doğrusu bizim gibi düşündüğünü söyleyeceğinden ve yazacağından"⁷¹ ümitvar olduğunu dile getirmektedir.

Celâl Nuri bu eleştirilere Abdullah Cevdet'in yöntemiyle mukabele eder. İctihad kadrosundan ayrıldıktan sonra neşretmeye başladığı *Hürriyet-i Fikriye* adlı mecmuada bazı arkadaşlarının kaleminden ce- vaplar yayımlanır. "Adnî Şeref, Edirne" imzalı yazıda "adlin zulme, hakkın bâtıla ilan ettiği muharebe-i hamiyette pür azm ü emel yürü- yün... pek kıymetdar vaktinizi muarızlarınıza cevab-ı red" yazmakla öldüreceğinize bırakın sizi ve muarızlarınızı en adil hükmü verecek olan "zaman tenkit etsin... yürüyünüz aleyke avnullah" ifadeleriyle Celâl Nuri'ye destek verilmeye çalışılır (s. 8-9). Aynı sayıda yer alan "Seyf-i Sârim"⁷² imzalı 19 maddelik "Frengi Hastalığının Ruhlarımız- za Sirayeti: Celâl Nuri Bey'e Vukubulan Hücumlar" başlıklı cevap ise, Server Bedii'nin risalesinde yazıları bulunan isimlerden bir kısmı zik- redilerek başlar. Yazı, "Meali hezeyan, hükmü hilaf-ı iz'ân u irfan" şeklinde tavsif edildikten sonra yaptıklarının "bu kadar perestiş ettik- leri Avrupa âdab-ı muaşeretine katiyyen mugayir" olduğu belirtilir. Server Bedii'nin İngiltere ve Fransa'nın Kırım Harbinde Osmanlı Devletine destek olduğu savunmasına karşı bu durumun Osmanlı dostluğundan değil, makamat-ı mübareke meselesinden dolayı "yani yine Hıristiyanlık için Müslümanları müdafaa eder gibi görünmüşler-

69 Fransa ve İngiltere kastediliyor.

70 Osmanlı Devleti'nin İngiltere ve Fransa ile Rusya'ya karşı ittifak yaptığı 1853-1856 Kırım Savaşı kastediliyor.

71 *A.g.e.*, s. 20.

72 *Hürriyet-i Fikriye* yazarları arasında yer alan Celâl Nuri'nin arkadaşı Kılıç- zâde Hakkı olabilir.

di. Acaba bunların ikisi değil miydi ki Yunanistan'ın istiklalini bilfiil sahne-i temaşaya koydu? Biz galip Yunan mağlup iken bu devletler değil miydi ki bizi hakk-ı meşruumuzdan mahrum ettiler?" cevabını verir. Yazının büyük bölümü polemik konularına giren maddelerden oluşmaktadır.⁷³ Ninova'dan geldiği belirtilen ve yazarının meçhul olduğu açıklanan Selim Sâkit⁷⁴ müstear ismiyle yazılan mektupta Abdulah Cevdet'in "Şime-i Muhabbet" makalesindeki görüşlerinin yanlışlığı, "öteki"ne karşı husûmetin milletlerin başarısındaki olumlu etkisi Batı ve İslâm tarihinden örneklerle vurgulanırken, "Cemal" imzalı bir başka mektup da Lord Byron'un kitabından İngilizlerin Fransız düşmanlığı hususunda yapılan bir alıntı ile kimlik oluşumunda "öteki"ne karşı duyulan husumetin gerçekçiliği anlatılmaya çalışılıyor. Aynı sayıda yer alan ve Abdullah Cevdet'in vicdanına havale edilen "İsmail Hami" [Danişmend]⁷⁵ imzalı "Avrupa Ahlâk-ı Siyasisesi" başlıklı yazıda, esas itibariyle Avrupa siyasetinin ilkelerden ve ahidnamelere sadakatten ziyade fırsatçı ve menfaatçi bir karakter taşıdığı hususu üzerinde duruluyor.⁷⁶ A[bdülğani] Seni'nin [Yurdman] Beyrut'tan gönderdiği belirtilen "Husûmet, Muhabbet" başlıklı mektubu, çok farklı bir yaklaşımla bu iki kavramı fert ve cemiyet açısından tahlil eder. Fert açısından diğer milletlerin fertlerine muhabbet duymak gerektiği savunulurken, cemiyet açısından bir kavmin diğerine muhabbet duymasını ise doğru bulmaz.⁷⁷ Ayrıca, açıkça Celâl Nuri'nin "Şime-i Husûmet" yazısına atıfta bulunulmasa da genel olarak aynı çizgide yazıların yayımlandığını da belirtmek gerekir.⁷⁸

73 *Hürriyet-i Fikriye*, no. 4, 24 Şubat 1329, s. 12-14.

74 Bu müstear adın Süleyman Nazif olduğu belirtiliyor. Bkz. Uyanık, a.g.m., s. 255, dn. 114.

75 İsmail Hami [Danişmend] bu sırada Mekteb-i Mülkiye'de medeni ve siyasi tarih muallim muavinliği görevinde bulunmaktaydı. Cevdet Küçük, "Danişmend, İsmail Hami", *DİA*, VIII, 465-467.

76 *Hürriyet-i Fikriye*, no. 6, s. 3-5, 9-12. İsmail Hâmi imzalı Avrupa siyasetini tenkitçi bir gözle değerlendiren başka bir yazı için bkz. no. 8, 27 Mart 1330, s. 10-12.

77 *Hürriyet-i Fikriye*, no. 10, 10 Nisan 1330, s. 11-13.

78 Örnek olarak bkz. no. 10, s. 5-6, 9-11. Garbcılar arasında meydana gelen 'şimeler kavgası' Ömer Seyfeddin için bir alay konusu olur. Nisan 1914'te yayımladığı 'Şimeler' adlı yazısında husumetçi ve muhabbetçinin asıl kaygısının 'şime-i menfaat' olduğunu vurgular. Şiarları ise: "Vatan ne Türkiyedir Türklere ne Türkistan/ Vatan büyük ve müebbet bir ülkedir: Sâ-mân..." yani mal, mülk, servet. Makalenin yeni harflere aktarılmış tam metni için bkz. Hülya Argunşah (Haz.), *Ömer Seyfettin'in Bütün Eserleri: Hikâyeler*- I, İstanbul 1999, s. 251-263. Bu yazıya dikkatimi çeken Beşir Ayvazoğlu'na teşekkür ederim.

Bilindiği kadarıyla "Şîme-i Husûmet" yazısı bağlantılı tartışmalar burada biter. Ancak bitmeyen modern dönem Türk düşünürlerinin Avrupa'ya karşı takınılacak tavır konusundaki tartışmalarıdır. Bu dönemin ve sonrasının birçok düşünüründe olduğu gibi Celâl Nuri'de de Avrupa meselesi, hep gündemde kalmıştır. Avrupa'dan alınacaklar ve alınmayacakların tasnifi mahalli ve milletlerarası gelişmelerin etkisiyle şekillenmiş görünmektedir. Bir noktada Server Bedii'nin temenisi gerçekleşir. Birinci Dünya Savaşı'nın Osmanlı Devletinin sonunu getirmesi ve Milli Mücadele'nin ardından kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin Avrupa ile ters düşmeyecek bir yapıda şekillenmesi Celâl Nuri'nin yukarıda belirtilen görüşlerinde bir revizyona gitmesini sağlamış görünmektedir. Yeni cumhuriyetin kuruluş ve şekillenmesi sürecinde emeği geçenlerden olması, 1924 Anayasasının hazırlanmasındaki rolü ve 1935 yılına kadar dört dönem milletvekilliği göreviyle aktif siyasette kalması, onun Avrupa konusunda devletin istikametine ters bir noktada duramayacağını da bir işareti sayılır.

Cumhuriyet döneminde Avrupa ile ilgili düşüncelerindeki değişiklik büyük ölçüde 1926'da yayımladığı *Türk İnkılabı* adlı eserine yansımış görünmektedir. Burada Avrupalılaşmak ihtiyacını Türklerin yerleştiği coğrafyanın da bir gereği olarak gören Celâl Nuri, Osmanlılığın bu coğrafi muhit ile uzlaşmadığı için dağıldığını savunur.⁷⁹ Bu dönemde Avrupalılaşmanın bir tercihten ziyade yaşamak için bir zorunluluk olduğunu ve "yaşayabilmek için yenileşmek, Avrupalılaşmak lüzumunun" hissedildiğini belirtir (s. 26, 60). Avrupa ve Amerika'nın müşterek bir medeniyet sahibi olduğunu,⁸⁰ Avrupa medeniyeti diye adlandırdığı bu medeniyete tâbi olan milletlerin ilerlediğini, diğerlerinin ise çok geride kaldığını savunur (s. 54).

Avrupa medeniyetine geçiş külli mi yoksa kısmi mi olacak sorusuna cevabı 1910'lu yıllardaki kadar açık değildir. II. Meşrutiyet döneminin

79 Celâl Nuri, *Türk İnkılabı*, İstanbul 1926, s. 18. Bu eserin yeni harflerle yapılmış birkaç baskısı bulunmaktadır. Bunlardan ikisi Recep Duymaz tarafından hazırlanmış, biri Kaknüs yayınları tarafından (İstanbul 2000), diğeri de Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı tarafından (Ankara 2000) yayımlanmıştır. İlmi özelliği kaybolacak derecede sadeleştirilerek yapılan neşir ise Özer Ozankaya tarafından *Türk Devrimi: İnsanlık Tarihinde Türk Devriminin Yeri* (Ankara 2002) başlığıyla yayımlanmıştır. Cemil Meriç'in, "asırlık bir dâvânın bir çeşit fezlekesi" olarak tavsif ettiği *Türk İnkılabı* hakkındaki değerlendirmeleri için bkz. Cemil Meriç, "Celâl Nuri'nin Türk İnkılabı-I, II", *Tarih ve Toplum*, sy. 9 ve 10 (1984), 198-203; 274-278.

80 Celâl Nuri, "buna yanlış olarak -Hıristiyan medeniyeti- diyorlar, Avrupa Medeniyeti tabiri nâkıs olmakla beraber mefhuma daha sadıktır" diyor. *A.g.e.*, s. 53.

de, Abdullah Cevdet'in Avrupa medeniyeti tektir ve gülüyle dikeniyile bir bütün olarak alınması gerekir fikrine karşı çıkararak Avrupa medeniyetinin ilim ve teknoloji ağırlıklı kısmının alınması gerektiğini, kültürün, ahlaki ve dini değerlerin ağır bastığı manevi kısmına ihtiyaç olmadığını savunan Celâl Nuri 1926'da bu kadar net konuşmamaktadır. Bir taraftan eski görüşlerini tamamen terketmiş görünmezken, Avrupa medeniyeti vurgusu biraz daha artmıştır. Kitabın "Medeniyet" konusunu işlediği bölümde "Avrupa'nın âliyâtını (teknîğini) alalım, lakin taakkul usullerini almayalım. Muhtelif hususatta bunlar girifttir, yekdiğerinden ayrılmaları müşkil, ekseriya muhaldir... Maksudumuz Avrupa goncasının dikeninden ayrılmak suretiyle devşirilmesi mümkün ise, behemehal dikenini de birlikte almak değildir. Mutlaka Avrupalılığa temessül edeceğimiz diye tereddidyâta da terakkiyi kabul etmek ciddiyete münafi olur" (s. 61) görüşlerine yer verir.

Birkaç bölüm sonra söyledikleri ise onun ağırlıklı olarak Avrupa medeniyetinin bir bütün olarak alınması fikrinde olduğu izlenimini verecek mahiyettedir. Cumhuriyet rejimi ile "Sanki... Türk ili jeolojik bir hadise ile Asya'dan koptu, Avrupa'ya kavuştu. Nev'iyatı itibariyle bu inkılab kısmî değil, küllidir. Yani yalnız bazı Asya hususâtını bırakmak suretiyle Garb medeniyetine geçmiyoruz. Programımız bilâkayd u şart o medeniyete iştirak etmektir... Yani biz bu hareketle mevcut medeniyetlerden birine, kendimizce en müsait addettiğimiz tefekkür ve muâşeret, irfan ve idare usullerine uyuyoruz... Binaenaleyh, vazifemiz iktibastan ibarettir" (s. 86). Bu bakış açısında İslâm'ın yerinin ne olacağı sorusu çok büyük önem arz etmektedir. Celâl Nuri'ye göre; İslâm'ın muamelatla ilgili kısmı yerini Avrupa'dan iktibas edilecek kurallara bırakırken, vicdani yönü Türklerin kendi tercihlerine bırakılmıştır. Bunu da mahirâne bir başarı olarak görür: "tarihte ilk defa olmak üzere İslâm camiasına dahil bir millet, itikatta esasât-ı İslâmiyeyi tamamiyle muhafaza ettiği halde, dünya ahkâmında serbestî-i hareketini ihraz etti" (s. 130).

Sonuç Yerine:

Yenileşme döneminde en çok tartışılan ve Türk aydınlarının zihnini en çok meşgul eden konulardan biri olan Avrupa meselesi, son dönem Osmanlı aydınlarının kimlik inşası sürecinde önemli rol oynamış görünmektedir. Batıcı bir aydın olarak Celâl Nuri'nin 1910'lu yıllarda dile getirdiği görüşler dönemselsel bir karakter taşıyor gibi görünmekle birlikte hem geriye doğru gidildiğinde, hem de bugüne doğru gelindiğinde Türk aydınları arasında her zaman savunucuları olmuş fikirler-

dir. Abdullah Cevdet'in fikirleri açısından da durum farklı değildir. Bu açıdan bakıldığında tarihin belli bir döneminde ana hatlarıyla ele alınan Türk düşüncesinde Avrupa meselesi, daha geniş bir dönem için açıklayıcı ipuçları taşımaktadır.

Celâl Nuri'nin dile getirdiği Avrupa tarihinde "öteki" olarak Türklerin önemli bir yer tuttuğu tezi önemli konulardan biridir. Modern dönem Türk kimliğinin şekillenmesi sürecinde Avrupa nasıl bir yer işgal ediyor hususu da aynı derecede önemlidir. Bu makalede sunulan veriler konunun malzeme bakımından ne denli zengin olduğunu göstermektedir. Dikkat çeken önemli unsurlardan biri, dönemin Türk aydınlarının, ister lehte ister aleyhte olsunlar, Avrupa konusunda serinkanlı düşünemedikleridir. Bunun da en temel nedeni uzun süre devam eden mağlubiyetler ve ardından gelen sosyal ve ekonomik nedenlerle 'kendi' hakkında özgüvenin kaybolmuş olmasıdır. Celal Nuri'nin Avrupa karşıtlığı yaparken bile Avrupalılık fikriyatına karşı olmadığını vurgulama ihtiyacı bunun tipik göstergelerindendir. Bu bağlamda Abdullah Cevdet'in İngiliz hayranlığına karşı Celal Nuri'nin Alman yanlılığını da zikretmek gerekir.

Tartışmaların hacmi ve gündemdeki yerini koruması bakımından ilgi çekici fikirlerden bir diğeri de, Avrupa medeniyetinin maddi yönüyle alakalı unsurlarını alıp manevi yönden "kendi" değerlerinin korunması gerektiğine dair olanıdır. *Türk İnkılabı* adlı eserinde, bu ayrımın eskiden savunduğu kadar kolay yapılamıyacağı noktasına geldiği görülmektedir. Cumhuriyet döneminde ağırlıklı olarak Avrupa medeniyetinin düşünce formatlarına kadar alınması gerektiğini savunması biraz da savunageldiği "teknolojik" ve "hakiki" medeniyet ayrımında yaşadığı gelgitlerle alakalı olabilir. Celal Nuri sonunda topyekûn Batılılaşmayı tercih ederek iki medeniyet anlayışındaki sıkıntıları rafa kaldırmış görünse de konu Türk aydınınının gündeminden düşmemiştir. Uzantıları bugüne kadar ulaşan ve zaman içinde İslam'la yoğrulmuş 'kendi' kimlik unsurlarını korumak isteyen modern Türk düşünürlerinin bir türlü çözümlenemediği bir meseledir ve mesele olma ya da devam edecek görünmektedir.

Celâl Nuri'nin Avrupa ile ilgili düşüncelerini etkileyen iki önemli husustan daha bahsetmek uygun olur. Birincisi, mensubu olduğu devletin ana politikalarına ters düşmemektir. Bunun en açık örneği, 1910'lu yıllarda savunduğu fikirlerin Osmanlı Devleti'nin Avrupa ile ilişkilerinin seyrine uygun düşmesi, daha açık bir ifade ile Fransa ve İngiltere'ye karşı sert eleştirilerinin yanı sıra Almanya ile müşterek hareket etmeyi savunmasıdır. *İttihad-ı İslâm ve Almanya* (İstanbul 1914) kitabı bu tavrın ürünüdür. Aynı şekilde, 1920'lerde savunduğu

fikirlerin de Türkiye Cumhuriyeti'nin temel politikalarını ve istikame-tini destekler mahiyette olduğunu belirtmek gerekir. İkincisi, belirgin bir “vatanperverlik” duygusuna sahip olmasıdır. Bu duygu “Şime-i Husûmet” makalesinin en kuvvetli sâikini oluşturmuş görünmektedir. *İttihad-ı İslâm* kitabının yazılmasının temel sâiki de pek farklı değildir. İslâm birliği, vatanı savunma duygusuyla başvurulan alternatif çözümlerden biri olarak işlenmiş bir konudur, bir inancın ve idealin gerçekleştirilmesine katkı mahiyetinde bir proje değildir.